

КРИТЕРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто сутність критеріїв економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Розв'язання цієї проблеми пов'язане з необхідністю прийняття оптимальних рішень в управлінні виробництвом.

Ключові слова: сільське виробництво; економічна ефективність; критерії оцінки; ресурси.

Постановка проблеми. Основне завдання економічної науки й практики полягає в розробці критеріїв і показників, які характеризують економічну ефективність у господарствах України. Проблема ефективності сільськогосподарського виробництва завжди була актуальною і залишається такою й за сучасних умов дефіциту ресурсів, високої їх вартості й низької платоспроможності сільського виробництва.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Питаннями дослідження критеріїв оцінки економічної ефективності та раціонального використання виробничих ресурсів в сфері сільського господарства займається велика група науковців. Значний внесок у розробку цих проблем зробили М. К. Орлатий, П. П. Борщевський, В. П. Мартянов, І. І. Лукінов, В. М. Скупий, С. П. Азізов, В. В. Тарасова, М. В. Гладій, Г. О. Андрусенко, О. М. Шпичак і багато інших. В їх праці висвітленні теоретичні положення щодо критеріїв економічної ефективності. Але в умовах формування в Україні ринкових відносин економічні дослідження щодо ефективності використання сільськогосподарських виробничих ресурсів і створення раціональних, оптимальних за структурою високотехнологічних ресурсних потенціалів проводиться недостатньо і деякі питання залишаються невирішеними та потребують подальшого розгляду з метою використання їх в економічних умовах.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у виявленні сутності, критеріїв й показників виміру економічної ефективності сільськогосподарських підприємств.

Вклад основного матеріалу. Питання дослідження критеріїв економічної ефективності є важливими й актуальними як для економіки країни в цілому, так і для окремих виробників. Слід розрізнити критерій, що визначає економічну ефективність усього сільськогосподарського виробництва, і показники, що визначають окремі сторони ефективності. Між

критеріями й показниками є певний взаємозв'язок і залежність. Критерій не може бути кількісно виражений без показників, які значною мірою втрачають свою соціальну значимість і визначення без критерію. Методологічне розмежування між ними полягає в тому, що критерій являє собою внутрішню сутність процесів, а показник є конкретною формою відображення даного критерію.

В економіці підприємства в самому загальному виді ефективність означає результативність господарської діяльності, співвідношення між досягнутими результатами й витратами живої й упреждженої праці. Рівень ефективності характеризує рівень розвитку продуктивних сил і є найважливішим показником розвитку економіки. На підприємстві витрати мають форму авансированого основного й оборотного капіталу, а кінцеві результати – форму прибутку. Таким чином, показник економічної ефективності дає подання про те, якою ціною підприємство дістає прибуток. Зіставлення витрат і результатів використається в практиці обґрунтування господарських рішень.

Сучасна економічна теорія і світова практика господарювання оцінюють результати функціонування економіки країн двома способами: економічним зростанням і ефективністю суспільного виробництва. Ці поняття близькі та взаємопов'язані одне з одним, проте не тотожні.

Економічне зростання – це розвиток національної економіки протягом певного періоду, що вимірюється абсолютним приростом обсягів валового внутрішнього продукту (ВВП), валового національного продукту (ВНП) та національного доходу (НД).

Ефективність виробництва – категорія, яка характеризує віддачу, результативність виробництва. Вона свідчить не лише про приріст обсягів виробництва, а й про те, якою ціною, якими витратами ресурсів досягається цей приріст, тобто свідчить про якість економічного зростання.

Ефективність виробництва сьогодні є однією з головних характеристик господарської діяльності людини. Вона має багатоаспектний та багаторівневий характер.

Розрізняють ефективність процесу відтворення в цілому та окремих його фаз: виробництва, розподілу, обміну та споживання. Виокремлюють ефективність всього народного господарства, окремих його галузей, підприємств та ефективність господарської діяльності окремого працівника. Беручи до уваги інтенсивний розвиток міжнародних інтеграційних процесів, визначають ефективність зовнішньоекономічних зв'язків та світового господарства.

Все це дає змогу зробити висновок про те, що ефективність – це не випадкове явище, а закономірний, стійкий, об'єктивний процес функціонування економіки, що набув рис економічного закону. Він може бути сформульований як закон підвищення ефективності суспільного виробництва. Найбільший простір для дії цей закон отримує в умовах інтенсивного типу економічного зростання, який є характерним для економіки розвинутих країн.

Практично не існує єдиного узагальнювального показника для визначення економічної ефективності роботи аграрного підприємства. Ця оцінка ґрунтується на використанні системи взаємопов'язаних показників натурального та вартісного обчислення, які відображають дію і форми вияву об'єктивних економічних законів у матеріальному виробництві аграрної сфери економіки, з урахуванням її особливостей, вплив різних чинників на процес виробництва. Одна з вимог до показників оцінки діяльності підприємства – вони повинні найоб'єктивніше відображати рівень ефективності виробництва. Через це показники не можуть бути єдиними для всього сільського господарства, окремих його галузей і видів продукції, а повинні враховувати специфіку виробництва. Необхідність використання системи показників обумовлена також різним характером виміру ефекту і різним за економічною природою видом використовуваних ресурсів.

Найпростішими і вихідними показниками для оцінки діяльності підприємства є натуральні: врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин. Одержання вищої врожайності – це найважливіше завдання аграрних підприємств, оскільки вона забезпечує виробництво певного обсягу продукції та безпосередньо впливає на рівень інших показників господарювання, зокрема на розвиток тваринницьких галузей. Чим вища врожайність зернових і кормових культур, тим вищий рівень продуктивності тварин.

Важливість підвищення урожайності посилюється тим, що вона визначає рівень та ефективність використання землі як головного засобу виробництва.

Проте натуральні показники виявляють лише один аспект досягнутої ефективності, дають звужену характеристику використання окремого ресурсу і не показують сукупних затрат праці, які забезпечили одержання цієї врожайності або продуктивності тварин. У процесі ж виробництва продукції беруть участь працівники матеріального виробництва, основні й оборотні фонди, здійснюються інші ма-

теріальні витрати. Один і той самий рівень урожайності можна досягти за різних затрат праці та засобів або за одного рівня урожайності може бути різна якість продукції, що в кінцевому підсумку позначиться на ефективності.

Щоб забезпечити об'єктивність оцінки діяльності підприємства і мати змогу порівняти затрати та результати виробництва, обсяг виробленого продукту переводять у вартісну форму.

Найважливішими вартісними показниками, що характеризують діяльність підприємства, є обсяг валової й товарної продукції, розмір поточних витрат і фондів вкладень, дохідність виробництва. На їх основі можна визначити продуктивність праці, фондододачу, матеріаломісткість, обчислити валовий і чистий дохід, а також показники рентабельності.

Одержані показники економічної ефективності діяльності аграрних підприємств використовують для проведення економічного аналізу. Вони дають комплексну оцінку ефективності використання землі, трудових ресурсів, основних і оборотних фондів, окупності виробничих витрат. Дані показники можуть порівнюватися за окремі роки або в середньому за 3–5 років.

Ефективність сільськогосподарського виробництва характеризується в цілому тими ж критеріями і показниками, що й ефективність інших галузей народного господарства, всього суспільства. Разом із тим ефективність сільськогосподарського виробництва безпосередньо пов'язана з особливостями цієї галузі, які обумовлені, по-перше, використанням у складі виробничих ресурсів специфічного і головного засобу виробництва в сільському господарстві – землі; по-друге, робочий період не збігається з періодами виробництва, чому причиною сезонність виробництва; по-третє, територіальне розміщення виробництва [1].

У науковій літературі дискутуються різні точки зору, стосовно щодо вибору критеріальних показників ефективності сільськогосподарського виробництва. Значну складність у цьому питанні справляє вибір самих показників. Труднощі пов'язані передусім із великою кількістю та відмінністю показників, які застосовують різні автори як критеріальні: одні пропонують вважати таким показником продуктивність землі, інші – продуктивність праці, треті – валовий і чистий дохід, четверті – рівень рентабельності тощо.

Розглядаючи цю проблему, необхідно враховувати, що ефективність сільськогосподарського виробництва – поняття ширше, ніж окремі економічні показники, й оцінити її одним показником неможливо. Використання з цією метою узагальнюючого (інтегрального) показника не може вирішити це питання повністю. По-перше, відсутня єдина проста методика його розрахунку, а запропоновані - вкрай трудомісткі й потребують використання багатьох показників та індексів, кореляційно-регресивного аналізу даних. По-друге, інтегральний показник має визначити кількісну міру підвищення чи зниження в цілому, найповніше характеризувати зміст категорії й бути відносним показником.

На думку вчених С. П. Азізова, Б. М. Канівського, Б. М. Скупого, які доводять необхідність застосуван-

ня системи показників для оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва, яка передбачає у тому або іншому сполученні розрахунок таких показників [2]:

- виробництво валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 1 людино-годину, на 1 грн. основних виробничих фондів і оборотних засобів;
- розмір поточних витрат виробництва на 1 грн. валової продукції;
- розмір валового і чистого доходу (прибутку) на 1 га сільськогосподарських угідь, на середньорічного працівника, на 1 людино-годину, на 1 грн. основних виробничих фондів і оборотних засобів;
- рівень рентабельності й норма прибутку (чистого доходу) сільськогосподарського виробництва.

Раніше [3] було удосконалено критерій ефективності роботи торговельних мереж з позицій стратегічного і тактичного аспектів. У вказаній роботі визначалось, що основним критерієм ефективності діяльності торгової мережі є коефіцієнт нормованої ефективності, який знаходиться шляхом співвідношення коефіцієнта ефективності торгової мережі з коефіцієнтом ринкової ефективності і показує, наскільки ефективно функціонує торгова мережа порівняно з конкурентами. Мережа розвивається ефективно, якщо коефіцієнт нормованої ефективності дорівнює або більше одиниці. У праці [4] обґрунтовано важливість зосередження уваги не лише на ефективності виробництва, але й функціонування підприємства взагалі.

Слід зазначити, що за оцінювання ефективності діяльності підприємства важливо враховувати вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства. Особливого значення набуває врахування впливу циклічних змін зовнішнього середовища. У праці [5] запропоновано модель темпу приросту капіталу, яка надає можливість прогнозувати циклічні зміни у зовнішньому середовищі та їх вплив на діяльність підприємства – визначати фазу економічного циклу, вплив циклічних змін на попит на продукцію підприємства, поведінку споживачів та конкурентів, фінансові перспективи.

Стратегія підприємства визначає загальний напрям його діяльності, довгострокову мету. Відповідно, стратегічна ефективність відображає отримання ефекту від досягнення мети у довгостроковій перспективі. В свою чергу, тактика – це заходи щодо реалізації

стратегії (стратегічної мети), а тактична ефективність відображає отримання ефекту від реалізації певних заходів у короткостроковій перспективі [9]. Відповідно до цього, результати діяльності підприємства доцільно розглядати з позицій тактичного та стратегічного аспектів, що надасть змогу прийняти обґрунтоване рішення.

Виділяють три види ефективності: споживчу (відношення цілей до ідеалів, норм), результативну (відношення досягнутого результату до цілей) та витратну (відношення витрат до результатів). Споживча ефективність як відношення цілей до потреб, ідеалів та норм являє собою узагальнюючий показник, що відображає ефективність поставленої мети не лише відносно зовнішньої потреби, але й відносно найкращих варіантів таких стратегічних параметрів підприємства, як ресурси та технологія (ідеали та норми). Крім того, порівняння стану досліджуваного підприємства слід здійснювати як відносно максимально можливого стану, так і відносно стану конкурентів. Витратна ефективність виражається за допомогою показників рентабельності. У випадку постановки фінансової мети для співставності з показником цільової ефективності доцільно розраховувати показник витратної ефективності як відношення витрат до сукупної виручки. Можна розглядати показники ефективності через перспективи системи збалансованих показників. У класичному варіанті розглядаються чотири перспективи: фінансова складова, клієнтська складова, складова внутрішніх бізнес-процесів, складова навчання та розвитку. Цільова ефективність має дискретний якісний характер, що надає змогу відстежувати успішність роботи підприємства та підрозділів з позиції руху до певної мети [5].

Діяльність підприємства є сукупністю процесів поточного функціонування, спрямованого на забезпечення максимально можливого та стабільного досягнення певних цілей. Для досягнення стратегічних цілей підприємства розробляються виробнича, маркетингова та фінансова стратегії підприємства, які повинні узгоджуватися між собою. Це визначає необхідність проведення комплексної оцінки ефективності діяльності підприємства та її результатів.

На рис. 1 наведено основні критерії оцінювання результатів діяльності, які згруповано за видами стратегій.

Рис. 1. Основні критерії оцінювання результатів діяльності підприємства

Джерело [6].

З рис. 1 видно, що основними критеріями оцінювання маркетингової діяльності є обсяг продажів, частка ринку та імідж компанії. Обсяг продажів є абсолютним показником, визначається як обсяг виручки, одержаний від реалізації товарів та послуг. Більш доцільним є визначення приросту обсягу продажів, що надає можливість проаналізувати ефективність здійснених витрат та заходів стимулювання продажів. Частка ринку є відносним показником, що характеризує відсоток від всієї цільової аудиторії, яку охопило підприємство або відсоток продажів підприємства у загальному обсязі продажів аналогічних товарів на певному ринку. Імідж компанії характеризує оцінку підприємства та його продукції важливими цільовими групами за певними суттєвими для підприємства параметрами (якість продукції, ціна, дизайн тощо) [7, 8].

У свою чергу, фінансову діяльність запропоновано оцінювати за допомогою таких критеріїв, як ефективність використання фінансових ресурсів, відповідність фінансових дій економічному стану підприємства, визначення загроз. Ефективність використання фінансових ресурсів визначається за допомогою таких показників, як рентабельність капіталу, внутрішній коефіцієнт ефективності, період повернення капітальних вкладень, точка беззбитковості. Відповідність фінансових дій економічному стану та можливостям характеризується коефіцієнтом концентрації власного капіталу (відношення власного капіталу та резервів до суми активів підприємства). Визначення загроз здійснюється за допомогою таких показників, як ліквідність та платоспроможність підприємства [7, 8].

Стратегічні рішення у сфері виробництва продукції виробляються за такими напрямками, як розташування виробничих потужностей, використання виробничого персоналу, організація виробництва, управління якістю продукції, розвиток виробничої інфраструктури, організація взаємовідносин з постачальниками та іншими партнерами, управління виробництвом [6]. Критеріями оцінювання виробничої стратегії є витрати на виробництво продукції, якість продукції, якість виробництва, відповідність пропозиції попиту. Витрати на виробництво характеризують виражені у грошовій формі витрати підприємства на виробництво продукції, питома вага витрат праці та фондів. Якість продукції є відносним показником, який відображає ступінь відповідності характеристик товару певним вимогам. Якість виробництва – кількість одиниць браку на одиницю продукції, обсяг витрат на покращення якості. Відповідність пропозиції попиту відображають відповідність асортименту, споживчих, естетичних та інших характеристик товару попиту споживачів, широта асортименту, швидкість оновлення продукції [7, 8].

Доцільно за умови прийняття певних рішень, проєктів, зважаючи на зв'язок між видами стратегій, проводити аналіз впливу їх впровадження для стратегії кожного виду, для загальної мети підприємства, поточних показників його діяльності. Для аналізу альтернативних стратегій розвитку підприємства доцільно порівнювати показники ефективності як на стратегічному, так і на тактичному рівнях.

Наприклад, стратегічною метою підприємства є захоплення максимальної частки ринку. Відповідно,

спершу аналізується асортимент продукції (послуг) підприємства, його відповідність потребам споживачів. На підставі аналізу приймається рішення про зміну асортименту (зміна якісних характеристик певних товарів, початок виробництва нових товарів (послуг), припинення виробництва певних товарів (послуг)) або інтенсифікацію маркетингової діяльності, пошук нових споживачів або ринків збуту. Відповідно до обраної тактики обираються певні заходи. Наприклад, підприємство вирішило почати виробництво нового виду продукції. В такому випадку слід оцінити його фінансові можливості, спрогнозувати, як зміниться частка ринку за умови, що підприємство розпочне збут нової продукції, що надасть можливість оцінити ефективність використання фінансових ресурсів, спрямованих на виробництво та стимулювання збуту нового виду продукції.

Отже, відповідно до обраної стратегічної мети визначаються конкретні показники (критерії) ефективності, які відображають основні характеристики результатів.

Для оцінювання стратегічної ефективності доцільно також використовувати такий показник, як відношення ринкової вартості підприємства до його капіталу. Показник рентабельності капіталу відображає ринкову вартість однієї інвестованої грошової одиниці у підприємство та характеризує його інвестиційну привабливість. Розрахункові значення рентабельності капіталу можуть змінюватись залежно від структури капіталу, рівня прогнозованих цін на продукцію, обсягу попиту та інших факторів. Такий критерій може застосовуватись для порівняння різноманітних варіантів розвитку підприємства.

Висновки. Таким чином, було запропоновано критерії оцінювання ефективності діяльності підприємства в умовах циклічних змін зовнішнього середовища шляхом розмежування тактичного та стратегічного аспектів діяльності підприємства, що забезпечує можливість прийняття обґрунтованого рішення щодо розвитку підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудір Г. І. Ефективність сільськогосподарського виробництва та її визначення в сучасних умовах // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: кол. моногр. у двох томах. – Т. 1 / за ред. Саблука П. Т., Амбросова В. Я., Мазнєва Г. Є. – К. : ІАЕ, 2DD1. – С. 324–326.
2. Азізов С. П., Канівський П. К., Скупий В. М. Організація сільськогосподарського виробництва: Практикум / За ред. проф. С. Л. Азізова. – К. : ННЦ ІАЕ DDS. – 274с.
3. Дериведмідь О. С. Визначення критеріїв ефективності розвитку торгових мереж / О. С. Дериведмідь // Держава та регіони. Серія : економіка та підприємництво. – 2008. – № 1. – С. 46–50.
4. Яременко О. Ф. Науково-практичні аспекти стратегічного і тактичного управління конкурентоспроможністю підприємства / О. Ф. Яременко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2011. – № 5. – Т. 1. – С. 35–37.
5. Яковенко О. Г. Моделювання прибуткової діяльності підприємства в умовах циклічних змін / О. Г. Яковенко, Т. Ю. Сидора // Економічна кібернетика : міжнародний науковий журнал. – 2009. – № 1–2(55–56). – С. 24–30.
6. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление : Пер. с англ. / Д. Аакер. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
7. Гурышев А. П. Оценка эффективности деятельности предприятия через использование финансовых и нефинансовых показателей / А. П. Гурышев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 5.
8. Preston M. R. Introduction to economic analysis / Preston McAfee R., Stanley Johnson J. – California Institute of Technology, 2006. – 322 p.

О. Б. Кузьменко,

О. М. Севидова,

Черноморский государственный университет
им. Петра Могилы,
г. Николаев, Украина

КРИТЕРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассмотрена сущность критериев экономической эффективности деятельности сельскохозяйственных предприятий. Решение этой проблемы связано с необходимостью принятия оптимальных решений в управлении производством.

Ключевые слова: сельское производство; экономическая эффективность; критерии оценки; ресурсы.

O. B. Kuz'menko,

O. M. Sevidova,

Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolayiv, Ukraine

CRITERIA OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The essence of the economic criterion efficiency activity of the agricultural enterprises was considered in the article. The decision of this problem is related to the necessity of acceptance of optimum decisions in the management by production.

Key words: *agricultural production; economic efficiency; evaluation criteria; resources.*

Рецензенти: *Євчук Л. А., д. е. н., професор;*
Навроцький С. А., д. е. н., професор.